

показник емоційного інтелекту. Це може означати, що щирість щодо власних емоційних переживань несуттєво впливає на загальну здатність до рефлексії емоцій та емоційну саморегуляцію студентів.

Обидва різновиди емоційної креативності студентів тісно пов'язані з їх особистісними потребами, зокрема, усвідомлена емоційна креативність стимулюється реалізацією прагнення до спілкування з іншими людьми, неусвідомлена емоційна креативність активізується у зв'язку з задоволенням прагнення до творчого самовираження в діяльності.

Усвідомлена емоційна креативність осіб юнацького віку характеризується адаптивним потенціалом: складові емоційної креативності сприяють адаптації особистості до негативних наслідків стресової ситуації. У складних ситуаціях стресового характеру особам з високим рівнем емоційної креативності емоційна обізнаність та прагнення щиро виражати свої емоції допомагають не дистанціюватися від проблем, пов'язаних зі стресом, а в осіб з низьким рівнем емоційної креативності здатність переживати нові емоції сприяє позитивній переоцінці та побудові конкретного плану дій при вирішенні проблем.

Перспективним напрямком подальших досліджень може бути вивчення феномена емоційної креативності в інших вікових та професійних групах.

2.4. Соціальні уявлення про сім'ю та шлюб у сучасній молоді

Динамічність – провідна характеристика сучасного життя спільнот і особистості зокрема. Соціальні уявлення (як будь-які потенційно усвідомлені форми переконань, поглядів, знань представників певних соціальних груп) у процесі свого змістового наповнення у часи змін не обов'язково пов'язані з деформацією. Дійсно, уявлення можуть бути охарактеризовані образністю, функціональною компенсаторністю, емоційним забарвленням, оцінюванням, нестійкістю, фрагментарністю, а також здатністю диференціюватися й трансформуватися тощо. Образ уявного об'єкту має певний інформаційний об'єм, а його

зміст здатний схематизуватися або згортатися. Поряд з цим, принципи структурного підходу до вивчення соціальних уявлень (Ж.-К. Абрік, П. Вержес, Е. Дрозда-Сенковська, О. Пашенко-де Превиль) дозволяють виявити тенденції у моральних пріоритетах суспільства: що у свідомості лишилося константним ядром, а що змінюється на периферії. Знання саме про останнє дозволяє спрогнозувати основні тенденції в поставах і уявленнях суб'єктів сучасного суспільства, зокрема і тих, що стосуються сім'ї та шлюбу.

Структура соціальних уявлень про сім'ю і шлюб, зокрема рольові стосунки в них, формується на основі *загальних* (ціннісних орієнтацій, репродуктивних настановлень), *ситуативних* (оцінки різних життєвих ситуацій) і *базових* уявлень (суб'єктивних уявлень про розподіл обов'язків між подружжям / батьками / сиблінгами, маскулінні і фемінні якості «батька» і «матері», психосемантичні образи останніх). Відповідно, у структурі соціальних уявлень про сучасну сім'ю (в т. ч. подружні стосунки) прийнято виділяти три виміри: а) перцептивний (або *інформація* як сума знань про рольові стосунки у сім'ї); б) поняттєвий / семантичний (*простір уявлень* про рольові стосунки в сучасній сім'ї, опосередкований особистісними якостями і властивостями суб'єктів); в) символічний / амодальний (*настановлення* стосовно рольових стосунків у сім'ї, що включають ціннісні орієнтації, оцінки різних життєвих ситуацій, репродуктивні передумови). Так, серед репродуктивних передумов на сучасному етапі доцільно згадати про явище свідомого обмеження дітонародження (точніше шлюб Childfree) як форму поведінки молоді, сексуальних партнерів, обумовлену зростанням значущості освіти, матеріального і кар'єрного успіху, особистої свободи, доступністю засобів контрацепції – з одного боку, і зниженням цінності шлюбності і батьківства – з другого. Все це приводить і призводить до змін, поляризації у людей образу сім'ї в цілому, шлюбності й батьківства зокрема.

На сучасному етапі аспекти сім'ї як ніколи актуалізуються з огляду на розповсюдженість таких явищ, як: нуклеарність, егалітарність, дітність, кар'єрність, когабітація (конкубат), розлучення тощо. Особливого значення набуває поляризація

передусім таких феноменів, як: дітність (йдеться про бездітність – одностітність – багатодітність), сімейне функціонування (конкубінат – нуклеарність – розширеність), що, певним чином, увиразнює соціальні уявлення сучасної особистості про власну майбутню сім'ю.

Модерні тенденції в суспільстві (насамперед йдеться про все більшу розповсюдженість засад прокреативної етики, егалітарних настановлень у «теоретичних» і «практичних» чоловіків і дружин, а також зростаючу емансипацію останніх) відобразилися і на сімейному житті чоловіка й жінки, і, зокрема, на виконанні ними сімейних ролей – у першу чергу подружніх і батьківських. У сучасній соціологічній і психологічній літературі ці прояви найчастіше розкривають у контексті феномену нуклеарності сім'ї.

Вперше посилання на термін «нуклеарна сім'я» зустрічається в літературі 1940-х рр. [Murdock, 1949], хоча така форма організації сімейного життя історично була представлена набагато раніше [Naak, 2005]. На сучасному етапі складається така ситуація, коли соціум втрачає свою провідну роль у визначенні норм, правил сімейного життя індивіда, подружжя, батьків, сиблінгів, сім'ї в цілому. З одного боку, це уможливилось за рахунок затвердження в суспільстві норм прокреативної етики і наростання глобальних змін, а з другого, і сама сім'я досягла такого рівня самоорганізації та згуртованості, за якого здатна долати труднощі за рахунок власного ресурсу (що проявляється у самостійному прийнятті рішень її суб'єктами, перейнятті ними відповідальності на самих себе). Тобто, сім'я та її суб'єкти-підсистеми все частіше демонструють ознаки здатності до саморозвитку і самовизначення. Поряд з цим, нуклеарність як форма організації сімейного життя досить проблематична й особливо ускладнена в умовах економічної, військово-політичної і соціальної кризи в країні (що актуальне і для сьогодення українців), тому і розширені сім'ї отримують своє розповсюдження. Часто молода подружжя діада-сім'я входить до структури батьківської сім'ї через банальну неможливість мати власне житло.

Незалежно від структури сім'ї (повна / неповна, нуклеарна / розширена) існують особливі її дихотомічні й

амбівалентні, спорадичні й перманентні ознаки (наприклад, паритетність / конкурентність, влада-примус / влада-вплив, конструктивність / деструктивність тощо), які презентують стійкі тенденції міжпоколінної взаємодії в родині і що відображають специфіку й задають напрям її подальшого розвитку (в т. ч. і в уявленнях і настановленнях). Так, прикладом може слугувати патологічна конкуренція за владу або конфронтація прабатьків і батьків щодо реалізації ними виховної функції, що призводять до відгородженості, відособленості у міжпоколінній взаємодії когось з членів сім'ї (і виражається передусім у відповідних переживаннях – почутті самотності, незадоволеності, емоційному неблагополуччі).

В умовах нуклеарної сім'ї, яка на сучасному етапі статистично все ж є розповсюдженим типом в багатьох країнах світу (наприклад, в Індії, Китаї, Україні, Росії, США), обидва з подружжя (різної статі) активні в побуті й поза сім'єю, живуть разом (на противагу Годвін-шлюбу, за якого подружжя живе окремо одне від одного, не має спільного домашнього господарства), але окремо від батьків й інших родичів, виховують дітей (з орієнтацією на малодітність); емоційна згуртованість її членів (останню підмінюють такими поняттями як «сімейна ідентичність», «нуклеарне спілкування») виходить на перший план. На думку Дж. Мердока, нуклеарна сім'я, у першу чергу, має виконувати такі важливі функції, як: сексуальна, економічна, репродуктивна й освітньо-виховна. Простежуючи історичну трансформацію власне нуклеарної сім'ї, виявляємо, що значущими в ній є саме стосунки між подружжям (представниками одного, а не різних поколінь – батьками й дітьми). Водночас оптимально функціонуюча модель подружньої діади у сучасній сім'ї має характеризуватися оптимальною емоційною дистанцією (і кожен робить цей вибір самотужки). При цьому генезис тріади / тетради класичної нуклеарної сім'ї – чоловіка, жінки, дитини (дітей) – актуалізується від екологічно-просторових передумов через біологічно-репродуктивні й соціально-психологічні механізми. До того ж, часто трапляється так, що багато людей у своєму житті є частиною двох нуклеарних сімей: батьківської й своєї власної, залишаючись емоційно-когнітивно-поведінково

неадаптивно ідентифікованими або сепарованими (наприклад, у форматі ідентифікації-кліше-комунікації, ідентифікації-асиміляції, сепарації-усамітнення).

Важливо відмітити, що для дослідження сучасної сім'ї, зокрема уявлень про неї, в якості методологічної основи представляється доцільним використовувати гендерний системний підхід, теорії якого дозволяють аналізувати щоденні практики, ситуативні міжособистісні взаємодії на індивідуальному (П. Бергер, І. Гофман, Т. Лукман), структурному (С. Здравомислова, Д. Зіммерман) і символічному рівнях (Ж. Дерріда, Дж. Скотт). У цілому основою методології сучасних вітчизняних і зарубіжних гендерних досліджень є аналіз влади й домінування (Р. Бламберг, В. Васютинський, М. Колеман, Ю. Сироткін), що затверджуються в суспільстві завдяки гендерним ролям. Не стали виключенням у цьому й сімейні практики у психології. Подружній холон (термін А. Кьостлера (1967), що означає незалежну систему, але разом з тим таку, що входить до складу ще більшої системи) значущо детермінований соціокультурними приписами-ролями чоловіка / дружини (саме ця значущість переглядається у нинішній нуклеарній сім'ї), а спорідненість утворює (залежно від числа народжених дітей, тобто йдеться про сиблінгову підсистему) більшу або меншу кількість ролей. Спосіб розподілу ролей і позиція лідерства дозволяє дослідникам обґрунтовувати специфіку егалітарно-неопатріархальних (головою виступає чоловік, час домінування має соціально-психологічний і добровільний характер) і неоегалітарних нуклеарних сімей (гегемонія закріплюється за обома членами подружжя, а також вони, порівняно з попереднім варіантом, частіше спільно виконують сімейні обов'язки) (А. Антонов, В. Медков, І. Фрідріх). Обидва типи нуклеарних сімей орієнтуються на паритетну участь-відповідальність чоловіка і жінки у виконанні ними сімейних ролей, тобто, на відсутність чіткого розподілу сфер впливу.

Зарубіжні дослідники особливу увагу приділяють дослідженню ролі чоловіка в сім'ї (Р. Бейлс, П. Бергер, Р. Ларосс, Р. Мертон, Дж. Плек). Чоловіча проблематика у психосоціальной науці представлена і у вітчизняних роботах

М. Жидка, Є. Здравомислової, І. Кона, О. Кочаряна, Г. Темкіної, І. Фрідріх. Поряд з цим, чоловіча роль в аспектах конкретних чинників (наприклад, віку, статі, сиблінгового статусу в батьківській сім'ї, територіального чиннику) часто лишається поза увагою дослідників психології й соціології сім'ї.

Зміст подружніх і батьківських ролей сучасних чоловіків включає в себе їхнє активне залучення до процесу ведення домашнього господарства, участі в організації дозвілля сім'ї, прийняття рішень, матеріального забезпечення (в т.ч. і додаткового заробітку), виховання дітей тощо. Відповідно, реалізація ролей чоловіком у такому форматі свідчить про наявність у суспільстві егалітарних настановлень щодо розподілу сімейних функцій. Так, подружні й батьківські ролі чоловіка в сучасній нуклеарній сім'ї мають менш жорсткий і однозначний характер, аніж існуючі еталони маскулітності. Поряд з цим, сучасний чоловік стає ближчим до дітей, а його прагнення проявити турботу (особливо, коли дитина занедужає), встановити довірчі і дружні взаємини, перебувати у постійному контакті з ними під час ігор, прогулянок – докази панування егалітарних тенденцій в суспільстві. Хоча в реальності досить часто ще простежуються традиційні стереотипи, оскільки чоловіки основне своє завдання вбачають у матеріальному забезпеченні сім'ї (вони консервативніші за жінок). У цілому сучасні дослідження демонструють, що основними критеріями ролі батька є: його залучення і доступність, наявність у нього відповідальності і розуміння потреб дітей (при цьому чоловіки витрачають на це все менше часу, ніж жінки) [Примак, 2016].

Вся ця неоднозначність у сучасній життєвій і науковій психології обумовила й обґрунтувала необхідність дослідження особливостей уявлень молоді про сім'ю й шлюб з акцентом на вивченні чоловічої ролі. Нами було організовано дослідження серед неодружених студентів психолого-педагогічного, індустріального факультетів, факультету початкового навчання, Інституту історії, етнології і права Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (n=234, середній вік – 19 років). Додатково також організовано й сиблінгове дослідження на респондентах групи «норма» (бралися до уваги функціональні сім'ї). За методи дослідження

правили авторська анкета з завданнями вербального й невербального характеру, незакінчені речення, методика «Рольові очікування й домагання в шлюбі» (А. Волкової). Результати наукових розвідок засвідчили наступне.

У цілому значущими відмінностями в уявленнях дівчат-«теоретиків» порівняно з хлопцями-«теоретиками» виявилися насамперед показники залучення чоловіка до домашнього господарства, створення сім'ї ($p \leq 0,05$), а також менший період спільного проживання у варіанті конкубінатного союзу ($p \leq 0,01$). На думку дівчат і хлопців, роль сучасного чоловіка в сім'ї (у порядку першочерговості) полягає насамперед в матеріальному забезпеченні, вихованні дітей, прийнятті рішень, активному залученні до ведення домашнього господарства, організації дозвілля (рис. 1).

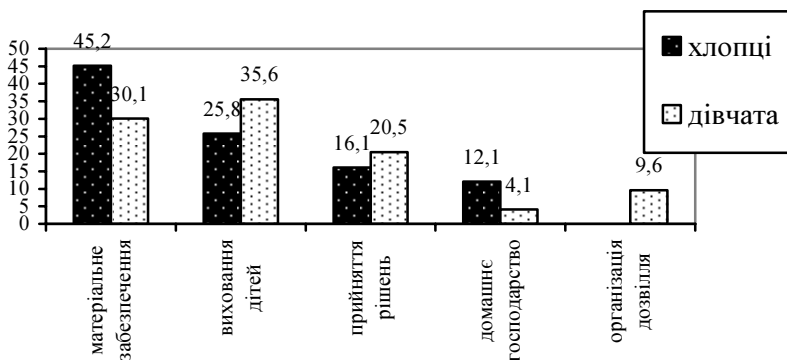

Рис. 1. Порівняльні результати уявлень хлопців і дівчат про батьківські і подружні ролі сучасних чоловіків

При чому, як виявилось, активної участі чоловіка у вихованні дітей, прийнятті ним важливих рішень, а також організації дозвілля жадають більше дівчата, ніж самі хлопці ($p \leq 0,05$). Поряд з цим, сьогодні часто в сім'ях, що проживають в містах (особливо мегаполісах), з'являються особи, що заміщують батьківські постаті (няньки, гувернантки, охоронці, водії), що, в свою чергу, віддаляє батьків від дітей; велика кількість пропозицій з організації дозвілля і вільного часу звільняє батьків від необхідності творчо підходити до організації

сімейних свят або вихідних, внаслідок чого сім'я втрачає свою унікальну атмосферу, традиції і правила; нівелюється навичка розмов з бабусяю / дідусем і з батьками (чому сприяє заміна живого спілкування СМС, Інтернет-спілкуванням). У цілому варіант ролі відповідального за організацію дозвілля хлопцями взагалі не розглядається, а от активно долучатися до виконання обов'язків з ведення домашнього господарства вони готові більше, ніж на то очікують дівчата. При чому, в осіб чоловічої статі показники уявлень про господарсько-побутову сферу корелюють з показниками уявлень про інтимно-сексуальну сферу ($p \leq 0,05$), а у жіночої – вік корелює з показниками уявлень про батьківсько-виховну ($p \leq 0,01$) та функцію соціальної активності ($p \leq 0,05$).

«Теоретики» дівчата-юнки однією з першочергових ролей сучасного чоловіка в сім'ї вважають роль «Видимий батько»: прояв турботи й уваги, ніжності й ласки до дітей ($p \leq 0,05$). Важливо також, на думку дівчат, щоб зміст подружньої ролі сучасних чоловіків включав в себе матеріальне забезпечення, виховання дітей, захист, підтримку, допомогу дружині з хатніми обов'язками, а також емоційно-терапевтичне резонування. Досить вимогливими юнки є й до зовнішності й соціальної активності свого майбутнього чоловіка. Відмітимо, що, на думку респонденток із сиблінговим статусом «старша» дитина (порівняно з особами із сиблінговим статусом «єдина» й «молодша»), жінка-матір має на рівних з чоловіком матеріально забезпечувати сім'ю. Разом з тим, сучасні юнаки вже мають сформовані настановлення на особисту активну участь у домашніх справах ($p \leq 0,05$), паритетність у вихованні дітей ($p \leq 0,05$); від жінки-дружини більше, ніж від самих себе, очікують емоційної підтримки ($p \leq 0,01$) та активності поза сім'єю ($p \leq 0,05$).

У випадку гострої матеріальної необхідності, на думку молоді, і чоловік, і дружина мають шукати додатковий заробіток, хоча насамперед це має робити перший (рис. 2). Поряд з цим, дівчата більш готові разом з чоловіком шукати додатковий заробіток, ніж на те розраховують хлопці ($p \leq 0,05$).

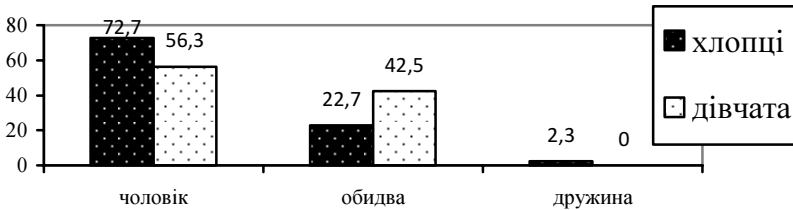

Рис. 2. Порівняльні результати уявлень хлопців і дівчат про відповідального в сім'ї за додатковий заробіток

У цілому для сучасної сім'ї юнаки й юнки обирають егалітарність (63,6 % і 67,1 % відповідно), виключно головуючу роль чоловіка визнають 36,4 % хлопців і 21,5 % дівчат. Цікаво, що тільки дівчата допускають варіант з головуванням жінки в сімейному житті, хоч і не в багатьох випадках (10,1 %). Зосередимо увагу на тому, що уявлення молоді про розподіл подружніх і батьківських ролей опосередковано і різним типом лідерства в батьківських сім'ях: виконання потенційним чоловіком (з сімей з головуванням чоловіка) гендерних ролей характеризується прагненням виконувати більшість сімейних функцій самостійно; а особи з батьківських сімей з паритетним лідерством у майбутній подружній підсистемі обирають варіант, за якого переважно всі обов'язки ділитимуть з дружиною (а відповідно і відповідальність).

Когабітації молодь (як хлопці, так і дівчата) сказала в цілому «так» 83,1 % (при чому, як виявилось, вони допускають цей варіант організації сімейного життя на 1-2 роки (64,8 %), на п'ять – 12 %, десять – 0,9 %, все життя – 7,4 %), а взагалі не визнають – 12,1 %. Дівчата з сільської місцевості, порівняно з дівчатами з міста, виявилися толерантнішими до тривалості неофіційних стосунків ($p \leq 0,01$). Поряд з цим, сільські хлопці, порівняно з дівчатами з міста, також продемонстрували толерантність до тривалості когабітації ($p \leq 0,001$). У цілому, перевагами конкубінату, на думку студентської молоді, є можливість краще пізнати один одного (41 %), у випадку розірвання стосунків цей процес буде не таким болісним (36 %), такий шлюб дозволяє якнайкраще зберігати свою індивідуальність, незалежність (28 %).

47,5 % респонденток абсолютно впевнені у важливості й необхідності створення сім'ї. У хлопців-юнаків абсолютна визначеність щодо важливості створення сім'ї діагностується значно менше (27,3 %). При чому образ майбутньої бажаної власної сім'ї в обох випадках (78,9 %) свідомо чи несвідомо визначається, у першу чергу, образом батьківської сім'ї (зауважимо, що у молоді з міста цей вплив відчувається сильніше ($p \leq 0,05$)), а потім – ЗМІ (8,1 %), друзями (6,5 %), художньою літературою (4,1 %) та Інтернетом (2,4 %). Останній чинник виявився значущішим для молоді з сільської місцевості, порівняно з молоддю-містянами ($p \leq 0,05$). Звернімо увагу, що лише в одному випадку респондентка сама згадала й про такий значущий чинник як релігія.

Отже, внутрішній образ сім'ї значущо формується ще в дитинстві під впливом батьків. Відповідно уявлення про батьківську сім'ю впливає на уявлення про власну сім'ю в майбутньому. У цілому, у дитини на всіх етапах дитячого онтогенезу існує два образи сім'ї. Перший образ (нормативний, ідеальний) – свого роду психологічно первинний засіб для виділення загального образу власної сім'ї, другий – образ реальної сім'ї. В юнацькому віці може конструюватися певним чином третій образ: уточнений (або навіть трансформований) конкретний образ власної ідеальної сім'ї.

У формуванні уявлень молоді про сім'ю, шлюб такий чинник як «середовище / походження» продемонстрував свою значущість, тому відмітимо певні виявлені закономірності. Так, дівчата і хлопці (як з міста, так і з сільської місцевості) таке явище як Childfree пояснюють передусім матеріальними складнощами в країні, страхом відповідальності / обов'язків / змін, егоїстичним спрямуванням на життя, прагненням побудувати кар'єру (рис. 3).

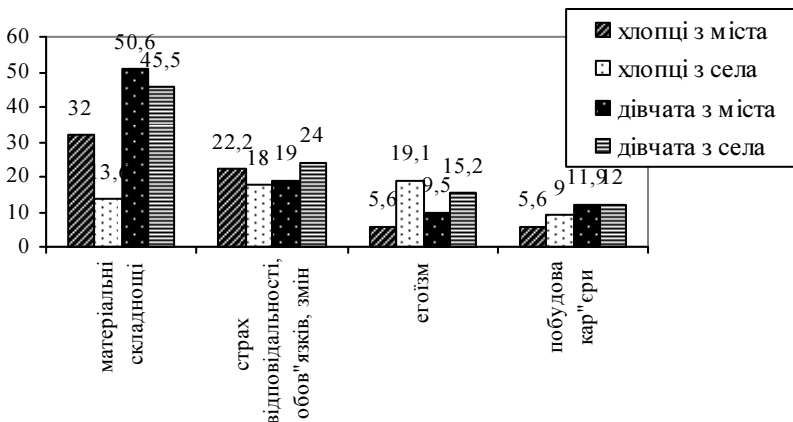

Рис. 3. Основні причини явища Childfree в Україні

Зустрічалися в окремих випадках серед дівчат з міста і такі пояснення Childfree, як: свідомий підхід до життя, викривлення пануючих моральних норм, неприязне ставлення до дітей, страхи (не любити дитину або її травмувати), прагнення розваг, рівень медичних послуг, брак часу, травма дитинства. Юнки з села у своїх поясненнях щодо феномену Childfree згадували окрім вище окресленого й наступне: отримана травма в дитинстві, перенаселення, неприязне ставлення до дітей, особливі моральні принципи, небажання повторювати долю батьків. Хлопці з міста обґрунтовували розповсюдження цього феномену так: порятунок планети від людей, несерйозне ставлення до життя, нелюбов до дітей, спотворене сприймання світу. Серед хлопців з села знаходимо обґрунтування Childfree на кшталт: нудьга, стереотипи, відсутність моральних орієнтирів, неготовність, порушення інстинктивної поведінки.

Чим старші за віком хлопці (незалежно від того, походять вони з сімей сільської місцевості чи з міста), тим менше часу вони виділяють для проживання з дівчиною без офіційного укладання шлюбу ($p \leq 0,05$). Провідна роль сучасного чоловіка, на їхню думку, полягає в матеріальному забезпеченні сім'ї (цим вони пояснюють випадки зняття з себе зобов'язання активно долучатися до ведення домашнього господарства ($p \leq 0,05$) й виховання дітей ($p \leq 0,01$)), а також прийнятті рішень ($p \leq 0,05$). А

в сучасній тенденції активного залучення чоловіка до ведення домашнього господарства, на думку хлопців, значущу роль відіграють і ЗМІ ($p \leq 0,01$). Чим більше зростає оцінка важливості створення юнаками сім'ї, тим більш саме чоловіки мають брати на себе відповідальність за самостійне прийняття рішень, навіть, якщо потрібно, організацію дозвілля ($p \leq 0,05$). І чим більше цей образ бажаної сім'ї співпадає з образом реальної сім'ї своїх батьків, тим менш вони толерантні до когабітації ($p \leq 0,05$). Тобто, «сімейні концепції» як передача стратегії переробки конфліктів і формування симптомів, структури світогляду і стосунків, що переходять від батьків до дітей, знову демонструють свою важливу роль у формуванні уявлень юнаків і юнок про власну майбутню сім'ю й шлюб.

На думку дівчат (як з міста, так і сільської місцевості), чим більше сучасні чоловіки будуть перейматися матеріальним благополуччям сім'ї, тим менше вони залучатимуться до активного ведення домашнього господарства ($p \leq 0,05$) й організації дозвілля ($p \leq 0,05$). У цілому важливість створення сім'ї, як вважають юнки, перебуває у тісному взаємозв'язку зі здатністю чоловіка фінансово її забезпечувати ($p \leq 0,01$). Дівчата-студентки частіше, ніж юнаки, обговорюють соціальні аспекти своєї майбутньої сім'ї, а юнаки більшого значення надають збереженню особистої автономності ($p \leq 0,05$).

Виявлено, що з дорослішанням, молоді люди уявляють себе активнішими ($p \leq 0,05$) щодо сім'ї й шлюбу, що цілком природно. Представники обох статей демонструють наступні уявлення щодо свого функціонально-рольового призначення в сім'ї. Так, у цілому, в уявленнях молоді від осіб чоловічої статі очікується більшого прийняття на себе обов'язків з реалізації господарсько-побутової функції ($p \leq 0,05$), більшої активності у вихованні дітей ($p \leq 0,05$), навіть більше, ніж від жінки ($p \leq 0,05$). Традиційно, від жінок у сім'ї очікують більшої емоційної підтримки ($p \leq 0,01$), що особливо увиразнюється в молодих сім'ях ($p \leq 0,05$).

Нагадаємо, що самі представники чоловічої статі допускають допомогу дружині у господарстві й побуті ($p \leq 0,05$), вихованні дітей ($p \leq 0,05$). При чому, чим старші дівчата, тим більше увиразнюється їхня думка про те, що чоловіки мають

більше їм допомагати саме у вихованні дітей ($p \leq 0,01$). Дружина теж має бути активно задіяною у вихованні дітей ($p \leq 0,05$), побути ($p \leq 0,01$), а також активно поза сім'єю ($p \leq 0,05$). Досить вимогливими дівчата є й до зовнішнього вигляду, привабливості чоловіка ($p \leq 0,05$).

«Пошук чоловіком себе», свого місця і ролі в сім'ї передбачає розвиток у нього навичок самоорганізації стосовно прийняття / заперечення тих переживань, ціннісних орієнтацій, настановлень, якими керуються інші члени родини (спочатку це батьки й сиблінги у батьківській сім'ї, а потім дружина і власні діти). Йдеться про самоорганізацію чоловіка у побуті, домашньому й позасімейному спілкуванні, відпочинку, а також при вирішенні проблемних ситуацій. Сьогодні чоловіка у нуклеарній сім'ї (егалітарно-неопатріархального або неоегалітарного типів) засвідчує його налаштування на переважну активну позицію щодо розподілу і виконання ним своїх обов'язків в якості чоловіка й батька. При чому, уміння знаходити консенсус, проявляти толерантність, співпереживання, підтримку, активність стають важливими якостями, що забезпечують саму можливість самовизначення особистості в сім'ї (як і поза нею) незалежно від статі.

Цікавими виявилися й результати додатково проведеного дослідження уявлень молоді про сім'ю за таким критерієм як сиблінговий статус (з акцентом на особах жіночої статі, позаяк їхні відповіді виявилися рефлексивнішими). Роль сиблінгової підсистеми у розвитку особистості насамперед продемонстровано в психоаналітично орієнтованих дослідженнях (з акцентом на травмуючому аспекті) і в системному підході (з наголосом на розвиваючому, ресурсному потенціалі) у роботі з сім'єю. Сфера сиблінгових стосунків визнана психологами-практиками однією з найресурсніших, хоча вона і досі лишається мало вивченою психологами-дослідниками.

Під час контент-аналізу відповідей на незакінчені речення у нашому дослідженні було виокремлено певні категорії, частота згадування яких становила не менше 10 % від загальної кількості слів-відповідей.

У юнок із сиблінговим статусом «єдина дитина» сучасна сім'я – насамперед діти (45 %), яких, на їхню думку, оптимально має бути двоє, а також любов (35 %), піклування (25 %), тепло (20 %), спілкування (20 %). У поодиноких випадках, чого не було у «старших» і «молодших», згадувалися домашні тварини, також наголошувалася важливість професійної зайнятості обох партнерів з подружнього холону. Мав місце і песимістичний нюанс, на рахунок: розлад, багато клопотів, нестача часу. Найголовнішим у сім'ї, на їхню думку, є: відсутність проблем зі здоров'ям (40 %), розуміння (35 %), гроші/достаток (30 %); четверта позиція відведена взаємній любові (28 %), а після неї вже довірі (20 %), вірності (20 %). Міцна сім'я, передусім, має бути матеріально забезпеченою, а потім вже у ній мають панувати розуміння і любов. Головна роль батька в сім'ї вбачається в (порядку значущості): матеріальному забезпеченні (55 %), вихованні дітей (39 %), захисті, підтримці, допомозі дружині з хатніми обов'язками. Цікаво, що на думку юнок зі сиблінговим статусом «єдина дитина», зустрічалися поодинокі згадки про те, що у чоловіків менше совісті. Поряд з цим, матір у сучасній сім'ї виконує такі ролі: 1) виховує дітей (45 %); 2) оберігає домашнє вогнище (40 %); 3) піклується (30 %); 4) балує (20 %).

У респонденток із сиблінговим статусом «єдина дитина» виявлено зв'язок між показниками уявлень про їхнє виховання в якості майбутніх батьків і власною соціальною активністю ($p \leq 0,05$). Досить вимогливими вони є й до: своєї зовнішності, а також свого партнера ($p \leq 0,01$) (що цілком закономірно для їхнього віку); себе – щодо господарсько-побутової сфери ($p \leq 0,05$); свого партнера – щодо соціальної активності ($p \leq 0,01$).

Старші за сиблінговим статусом юнки сучасну сім'ю уявляють такою, в якій присутні: 1) любов (56 %); 2) розуміння і довіра (40 %); 3) діти (35 %) (при чому, що цікаво, середній коефіцієнт, як виявилось, – тяжіє до значення «три»); 4) матеріальний добробут, при незалежності одне від одного в грошах (22 %); 5) повага, підтримка, допомога (20 %). Міцна сім'я – там, де люблять, поважають, довіряють, розуміють, ведуть здоровий спосіб життя, активно відпочивають, і мають здоровий глузд (результати наведено у порядку

першочерговості). І бажано, щоб було своє житло і машина (були й такі відповіді). На рівні незначущої тенденції зустрічалися й відповіді песимістичного характеру. Головна роль батька, як вбачається юнкам з цим сиблінговим статусом, полягає в: 1) матеріальному забезпеченні (72 %); 2) вихованні й допомозі у вихованні (53 %); 3) захисті; 4) керуванні; 5) прикладі (дослівно: «гордості для дружини й дітей»). Матір, у свою чергу, «приречена»: 1) виховувати (50 %); 2) стояти на сторожі домашнього вогнища (38 %); 3) любити (30%); 4) допомагати (20 %). І, що зустрічалося лише в юнок цього сиблінгового статусу, матір має матеріально забезпечувати сім'ю (10 %). При чому, батьківсько-виховна, емоційно-терапевтична функції в сім'ї – насамперед роль жінки ($p \leq 0,01$), а не чоловіка. І цей момент більш у виразності з віком в юнацькому періоді. Значуща увага приділятиметься й власній зовнішності ($p \leq 0,01$), а також соціальній активності чоловіка ($p \leq 0,01$).

Респондентки із сиблінгового статусу «молодші» давали більш розпорошені відповіді щодо питання про сучасну сім'ю, що є специфічним. Нам все ж вдалося визначити, що в сім'ї діти (середній коефіцієнт бажаного становив 2,3) і матеріальний стан (41 %) – провідні, а турбота, стабільність шлюбу, мир і рекреація (30 %) – вторинні. Знову ж таки, на рівні незначущої тенденції зустрічалися й відповіді песимістичного характеру на кшталт: у сучасній сім'ї не завжди наявне кохання, велика зайнятість батьків, мало часу приділяється дітям тощо. Поряд з цим, любов і довіра (39 %) все ж у сучасній сім'ї, на їхню думку, – важливі. У цілому, запорукою міцності сім'ї виступає тріада на зразок: здоров'я – любов – діти. Важливими значущими зовнішніми чинниками, що найбільше впливають на сучасну сім'ю, є: матеріальне становище, держава, соціум, екологія (останній чинник, до речі, згадується в усіх трьох досліджуваних варіаціях основних сиблінгових статусів). Першочергова роль батька в сім'ї, на думку юнок з сиблінгового статусу «молодша дитина», полягає в матеріальному забезпеченні (71 %), господарюванні (24 %), а також вихованні, захисті і розумінні (20 %). Матір, у свою чергу, уявляється як відповідальна за сімейне вогнище

(47,1 %), любов і виховання (35 %), підтримку і піклування (25 %).

У молодших за сиблінговим статусом юнок виявлено також зв'язок між показниками уявлень про особистісну ідентифікацію із шлюбним партнером та очікування від нього емоційно-терапевтичним резонуванням у сім'ї ($p \leq 0,01$). Цікаво, що на їх думку, чим більше саме вони будуть соціально активними, тим менш значущою для них буде інтимно-сексуальна сфера ($p \leq 0,01$), а також особистісна ідентифікація з чоловіком ($p \leq 0,05$); але можуть бути й виключення: якщо піклуватимуться про свою зовнішність, то значущість ця зберігатиметься. У цілому, вони погоджуються брати на себе відповідальність за ведення домашнього господарства ($p \leq 0,01$) та виховання дітей ($p \leq 0,05$).

Отже, в переважно оптимістичних уявленнях юнок сучасна сім'я в цілому постає як дітна (при чому, психологічно й демографічно виправдано потрібно мати дві дитини). Батько-чоловік має відповідати передусім за матеріальне благополуччя і, що відповідає нормам сучасної нуклерної сім'ї, приймати активну участь у вихованні дітей, допомагаючи у цьому матері-дружині (на яку обов'язково покладається у першу чергу створення домашнього комфорту). Значущими зовнішніми чинниками в сім'ї усіма представниками сиблінгових статусів визнано, насамперед, – матеріальне становище та екологію.

Як показали результати, незалежно від статі, в осіб зі сиблінговим статусом «старший» порівняно з особами зі статусом «єдиний», образ бажаної власної сім'ї більше співпадає з реальною сім'єю батьків ($p \leq 0,05$). Для перших також важливішим виявилася організація чоловіком дозвілля в сім'ї ($p \leq 0,05$), порівняно з респондентами із сиблінговим статусом «молодший».

Проведене дослідження і отримані результати дозволяють у цілому зробити наступні висновки. Загальною тенденцією у змісті уявлень молоді про сім'ю є виокремлення двох провідних векторів: перший пов'язаний з уявленнями про сім'ю як соціальний інститут, другий – з уявленнями про сім'ю як психологічну реальність (останній стає пріоритетним для сучасної молоді). Сьогодні можна спостерігати певні реальні

особливості інституту сім'ї: зниження значущості цінностей сім'ї і сімейних стосунків, пріоритет індивідуалістського «Я», втрата традиційних сімейних цінностей, руйнування сімейного життя, часто низький рівень уявлень про батьківські функції. Поряд з цим, фіксуємо факт вибору цінностей сім'ї сучасною молоддю серед значущих цінностей (близько 68 %). Тому для сучасної студентської молоді сім'я є актуальною цінністю: зберігається орієнтація на створення сім'ї, народження і виховання дітей. В уявленнях молоді щодо сім'ї й шлюбу насамперед панують егалітарні настановлення, хоча мають місце і традиційні: з одного боку, студентська молодь (як юнаки, так і юнки) прагнуть до формування паритетних союзів, а з другого, – для неї зростає значущість прояву власної індивідуальності у стосунках. Тобто, молодь вбачає бажаний сімейний союз як спілкування рівних і незалежних партнерів. Трансформація рольових стосунків у сім'ї свідчить про вибір молоддю людиною переважно егалітарного способу рольової взаємодії і формування відповідного ставлення її членів до різних сторін рольової поведінки в ній. У цілому одночасно з прагненням будувати традиційні стосунки з історично детермінованих позицій розподілу сімейних ролей, влади й відповідальності в сім'ї, в уявленнях сучасної студентської молоді в даному контексті має місце значуща тенденція до більшої функціональної лабільності. Іншими словами, відбувається зміна гендерних стереотипів, намічається зникнення меж у соціальних і гендерних ролях у подружньому холоні. Також спостерігається тенденція до соціально-психологічного зсуву від норм, пов'язаних із забезпеченням продовження роду, до норм, спрямованих на підтримку особистого благополуччя, що стимулює індивідуалізм як юнаків, так і дівчат.

Вербалізованими домінантами когнітивної складової уявлень молоді про сім'ю й шлюб стали: розуміння сім'ї як провідної життєвої цінності для людини, а також розуміння того, що в ній реалізується її потреба в емоційній підтримці. В уявленнях про пріоритетний тип майбутньої сім'ї переважає подружня пара з двома дітьми різної статі; функціональна гнучкість у розподілі функцій дружини і чоловіка, матері й батька. Невербалізованою домінантою когнітивного компоненту

уявлень про тип майбутньої сім'ї (виявлення якої стало можливим у результаті аналізу малюнків) у 72 % досліджуваних є образ нуклеарної сім'ї. Хоча у 28 % зафіксовано певні деформації в образах майбутньої сім'ї (наприклад йдеться про неповні сім'ї, Childfree, когабітацію).

В уявленнях щодо сім'ї переважає зміст, що відображає здатність особистості до реалізації цілого комплексу вимог, обов'язків і соціальних норм поведінки, пов'язаних з сімейним життям, і як інтегральна характеристика, включає в себе два блоки компонентів – соціально-рольовий (значущість емоційних стосунків, настановлення на спільність інтересів, готовність вирішувати побутові питання, значущість позасімейної соціальної активності, ставлення до батьківсько-виховної функції, значущість інтимно-сексуальних взаємин, налаштування на конструктивне вирішення конфлікту) і особистісний (розуміння кохання як вищої цінності, егалітарність, відповідальність, упевненість у собі, прагматизм – «Хочу багату дружину», рішучість, значущість зовнішньої привабливості, ніжність, поступливість і довірливість).

Молоді особи (теоретики сімейного життя) покладаються лише на себе і на перший план висувають таку вимогу – матеріально забезпечувати свою сім'ю. Причинами свідомої бездітності в суспільстві є, на їхню думку, у першу чергу є незадоволеність житловими умовами і страх відповідальності, змін. Сучасна молодь вважає допустимими спільне життя поза зареєстрованим шлюбом, сексуальні стосунки, які не ведуть до народження дітей, сексуальні стосунки до шлюбу тощо. На думку більшості опитаних респондентів, обидва з батьків у рівній мірі мають виконувати передусім такі обов'язки: заробляти гроші і виховувати дітей.

Орієнтири своїх уявлень про сім'ю особи юнацького віку пов'язують з різними джерелами (сім'ями попередніх поколінь / знайомих, друзів / популярних і відомих людей, художньою або публіцистичною літературою, Інтернетом тощо). Сім'я старшого покоління (батьків), в цілому, є для сучасної студентської молоді пріоритетним орієнтиром у становленні уявлень про власну майбутню сім'ю.

Звертаємо увагу на те, що існує статистично вірогідно значуща відмінність у соціальних уявленнях молоді щодо сім'ї й шлюбу за такими критеріями, як: вік, стать, сиблінговий статус в батьківській сім'ї, територіальний чинник (сільська і міська молодь). З віком і зростанням самостійності уявлення молоді про сім'ю стають змістовнішими і структурованішими: їхній об'єм збільшується за рахунок прорефлексованих характеристик і структурних елементів сім'ї.

Статева специфіка особливо виявляється в емоційній складовій уявлень молоді про сім'ю і подружні ролі: 1) для дівчат цінність дитини і сім'ї значущіші й рефлексивніші; 2) з батьківської сім'ї уявлення про майбутню сім'ю саме дівчата переносять різні елементи емоційних зв'язків. Також дівчата в цілому мають більшу, порівняно з юнаками, вираженість соціально-психологічної готовності до шлюбу і створення сім'ї, а юнаки більше орієнтовані на матеріальне забезпечення і реалізацію батьківської функції в майбутній сім'ї.

Такий чинник як сиблінговий статус дитини в батьківській сім'ї, поряд з соціокультурними нормами, може також розглядатися як значущий у формуванні соціальних уявлень особистості про сім'ю і шлюб. Так, для юнок із сиблінгового статусу «єдина» дитина першочерговими в уявленнях про сім'ю виявилися аспекти здоров'я й особистої соціальної активності (тобто, насамперед себе проявив діяльнісний компонент). Юнки із сиблінгового статусу «старша» дитина особливо цінними визнали особисту матеріальну незалежність від чоловіка в забезпеченні сім'ї, чим ще більше увиразнили своє настановлення на паритетність, егалітарність, двокар'єрність, емоційність, в т. ч. з тяжінням до багатодітності. В уявленнях юнок із сиблінгового статусу «старша дитина» до увиразнення тяжіють емоційна й діялісна структурні складові. «Молодші» за сиблінговим статусом юнки мають уявлення про сім'ю, в яких найменш чітко виокремлюються складові.

Важливо наголосити, що просвітницька робота (у формі лекцій, семінарів, тренінгів) з питань сім'ї і сімейних стосунків, розпочата під час шкільного навчання, відкриє ширші можливості для успішного формування адаптивного комплексу соціально-психологічних уявлень молоді про сімейне життя.

Особливо уразливе значущість психологічної інтервенції виявлена специфіка в уявленнях про сім'ю і шлюб (насамперед щодо когабітації й Childfree) у сільській молоді. Поряд з цим, внаслідок розповсюджених сьогодні різноманітних явищ соціально-психологічної дисфункціональності у батьківських сім'ях, у «дітей» з великими труднощами формуються адаптивні уявлення про власну майбутню сім'ю, розподіл в ній сімейних ролей (якщо взагалі формуються).

Виявлені закономірності, тенденції в уявленнях сучасної молоді про шлюб і сім'ю звичайно не вичерпують усі можливі питання, тому залишається рефлексувати цю проблему й надалі.

2.5. Психологічні особливості комунікативної компетентності студентів-психологів

Сучасне суспільство характеризується динамічністю соціально-економічних, політичних та духовних процесів. Людина повинна швидко адаптуватись до навколишніх змін, вміти приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях діяльності. Розвиток науки і техніки, інформаційних технологій та загальна глобалізація значно розширюють коло застосування спеціальних здібностей і вимагають від особистості наявності цілого ряду компетентностей, які б дозволили активно включатись у різні за своєю структурою форми діяльності.

Розглядаючи феномен компетентності слід зауважити, що в українській термінології чітко розмежовані визначення понять «компетенція» та «компетентність». Обидва слова мають іншомовне походження і позначають різні, хоча і дуже близькі за своїм змістом, поняття. Словник іншомовних слів дає таке їх визначення: компетенція (лат. *competentia*, від *competere* – взаємно прагну; відповідаю, підхожу) – коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід; компетентність – володіння компетенцією; поінформованість, обізнаність, авторитетність; компетентний (від лат. *competentis*) – належний, відповідний: 1) досвідчений в певній галузі, якомусь питанні,